

Antik Yunan'ın 'Post-modernleri' : Sofistler'e Gnderimlerle Grelilik ve Nihilizm Tartışması

Ömer Faik ANLI*

'Doğruluk' ve 'Gerçeklik' günlük söylemlerde zaman zaman birbirleri ile karıştırılan ve birbirleri yerine kullanılan iki terimdir. Felsefi bir söylem içerisinde ise ayrımları açık şekilde belirlenmesi gereken, taşıyıcı alanları farklı olan iki kavramdır.

Bütün felsefi akımlar doğruluk ve gerçeklik kavramları ile 'hesaplaşmak' durumunda kalmışlardır ve kalacaklardır. Epistemoloji üzerine yoğunlaşan bir tasarım, önkabul niteliğinde dahi olsa, bilginin konu edindiği nesnenin ne olduğunu (ne'liğini) tanımlamaktan geri duramaz. Ontoloji temelli tasarımlar, tanımlamalarını önermeler ile ifade ederken, doğru ve doğruluk ölçütü konularında bir zemin oluşturmak zorundadırlar. Bunun yanı sıra "Neyi seçmeliyim?", "Nasıl davranmalıyım?" sorularına cevap bulma iddiasında olan bir etik kuram, 'doğru davranışın' doğru bilgisini ifade etme çabasıdır.

Felsefenin dizgesel bir yapı kazandığı Antik Yunan'dan bu yana, epistemoloji, ontoloji ve etik, zaman zaman biri diğerlerinin önüne geçse de hep bir arada oldular. Buna bağlı olarak bilginin niteliği bilgi nesnesi ile olan ilişkisinde ya da ilişkisizliğinde şekillenirken, doğru bilgiye göre eylemek ya da bilginin dışına düşen bir seçim alanı olarak etik, doğrudan ya da dolaylı bir ilişki ile "doğruluk" kavramı çevresinde şekillenmiştir. Daha genel anlamıyla, *dünyanın kavramsal resmi* olarak ifade edilebilecek ve birer anlama ve bilme modeli olan *söylemlerin* dayandıkları temel kavram doğruluktur. Diğer taraftan toplumu bir arada tutan ve onu bütünleştiren bir düşünce sistemi olarak ya da insana, içinde yaşadığı evren ve toplum hakkında derli toplu bir anlayış getiren her tür söylemin ve özellikle de bilimsel kuramların 'bilimselliklerinin' gücü, büyük oranda onların argümantatif temellerine ait doğruluk iddialarının gücü tarafından kurulmaktadır. Bu güç ise daha temel olarak *doğruluk* ve *gerçeklik* terimlerinin anlam kazandığı epistemolojik ve onunla doğrudan ya da dolaylı ilişkisi içerisinde ontolojik söylemler ile sağlanır. Bu nedenle de doğruluk terimine yönelik anlam incelemesi tüm söylemsel yapılar için kökensel bir araştırma niteliğindedir.

Bu yazının amacı, kökenleri M.Ö. 500'lü yıllarda Sofist Düşünce'de açığa çıkmış ve bilginin belirleyici niteliği olan 'doğruluk'un ölçütüne bağlı olarak savunulan (epistemolojik) görelilik kuramını incelemek ve nihilizmden temel farklarını belirginleştirebilmektir. Bu bağlamda, bu yazıya şu sorularla başlayalım:

Öznenin (genel anlamı ile insanın) nesne ile olan ilişkisini, öznenin niteliği, içinde bulunduğu veya oluşturduğu koşullar belirliyorsa, mutlak ve kesin bilgi arayışı boşuna mıdır? Görelilik, bu savı mı ifade etmektedir? Özellikle, doğru bilginin göreliliği, mutlaklığı ya da kesinliği tamamen dışlamakta mıdır?

Hiçbir şeyin ilkece bilinmesinin ya da iletilmesinin olanaklı olmadığını savunan nihilizm, görelilik kuramı ile temas etmekte midir? Değişim ve değişebilirlik, varoluşun temel ilkesi ise,

* Doç.Dr., A.Ü. DTCF Felsefe Bölümü

belirleyici olan insan mıdır? Sonuna dek götürülmüş kuşkuculuk ve görelilik tutumları nihilizme varıyorsa, bu konudaki kırılma noktası nerededir?

Bu soruların cevaplarını aramaya başlamadan önce ‘doğruluk’ ve ‘gerçeklik’ kavramlarını açmalıyım.

Doğruluk ve Gerçeklik

Gerçeklik:

En genel anlamı içinde, dış dünyada nesnel bir varoluşa sahip olan varlık, varolanların tümü, varolan şeylerin bütünü; bilinçten, bilen insan zihninden bağımsız olarak varolan her şey.¹

Genel bir çerçeve olarak bu şekilde tanımlanabilecek ‘gerçeklik terimi’, felsefe tarihi içerisinde kimi zaman anlam genişlemesine, kimi zaman da anlam daralmasına uğramıştır. Özne - nesne ilişkisi dahilinde, öznenin kendisinden bağımsız olan ve özne tarafından konu edinilebilir (deneyimlenebilir, algılanabilir, zihinsel olarak kavranabilir) ya da konu edilemez her şeyin ‘gerçeklik’ olduğu, dolayısıyla terimin varolanların tümünü kapsadığı ileri sürülebileceği gibi, gerçekliğin sadece kavranabilir ya da sadece algılanabilir şeyler olduğunu savlayan tasarımlar da oluşturulmuştur.

Tasarım içerisinde, ‘gerçek olmaklık’ niteliğini taşıyan Varlık’ın ne olduğu (ne’liği), belirleyici bir özellik taşır. ‘Gerçek’ terimi, bilenden, bilinçten bağımsız olarak varolabilen şeyler (kendilikler) için kullanılmaktadır. İmgesel olmayan, kendi başına varolan, belli bir tözü ve varlığı bulunan bu kendinde-varlık, onu konu edinen kuramda, tözün tanımı ile belirginleşir. Töz olarak gerçekliğin tanımı, kendi başına varolan ve varolmak için başka bir şeye ihtiyaç duymayan varlığın tanımlanmasıdır. Gerçeğin bu biçimde tanımlanması ontolojinin konusudur. Bu tanım aynı zamanda öznenin karşısındaki bilgi nesnesini ve öznenin bilgi oluşturma ya da bilgi edinme süreçlerini de ortaya koymaktadır. Böylelikle gerçekliği tanımlayan ontoloji kuramı kendiliğinden bir bilgi anlayışını, bir epistemoloji kuramını da açığa çıkarır. Bilginin derecelerini varlık derecelerine göre aşamalandırma, felsefenin dizgesel yapıya ulaşması ile yaşıttır. Örneğin, kuram içerisinde verilen ya da kabul edilen ‘gerçeklik’ tanımı, ‘Gerçeklik’in sadece fiziksel veya maddi bir karşılığı bulunan şeylerin bir özelliği olduğunu savlıyorsa, bilgi oluşturma ya da edinme sürecinde, deneyim-algı ön plana çıkar. Buna karşılık, ‘Gerçeklik’in, algının ötesinde olduğu savlanıyorsa, ‘ona ancak zihinle ulaşılabilir ve zihin süreçleri bilgi oluşumunda aslidir’ sonucu doğar.

Tanımı farklılıklar gösterse de ‘gerçeklik’ kavramının belirgin özelliği, taşıyıcısının ‘Varlık’ olmasıdır. Yani, insan ‘gerçeği söyleyemez’, ancak gerçeği ifade eden önermeler kurabilir. Diğer bir deyişle, insan ‘doğru’yu söyler, ‘doğru’, gerçekliğin ona uygun ya da onu yansıtan ifadesidir. Kısaca, iki terimin net ayrımı, ‘gerçeklik’in taşıyıcısının Varlık, ‘doğruluk’un taşıyıcısının ifadeler olmasıdır. Buradaki felsefi problem ise bu ikisi arasındaki ilişkinin mahiyetidir.

¹ Ahmet Cevizci, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, s. 147

Varolanı kendine konu edinen insan, doğrudan doğruya duyuları aracılığıyla ya da zihinsel süreçler sonucunda ya da daha üst bir yeti olarak akli ile ‘Gerçeklik’i deneyimleyebilir mi? Bir başka deyişle, ‘Gerçeklik’ olarak nesne, apaçık biçimde kendisini özneye (insana) açar mı? Bu bağlamda özne-nesne ilişkisi doğrudan bir ilişki midir yoksa dolaylı bir ilişki midir?

Bu sorulara verilecek cevaplar, bilgi oluşumu ve bu oluşumdaki ölçüt konusunda bağlayıcıdır. ‘Gerçeklik’in doğrudan deneyimlenemediği yönündeki bir iddia yeni bir kavram karşımıza çıkartır:

Görünüş

Görünüş-Gerçeklik ayrımı, şeylerin kendinde-varlık (özmeden / insandan tamamen bağımsız) olarak sergiledikleri varlık tarzı ile özneye / insana göründükleri durum arasındaki ayrımdır.

Ayırım, görünüşlerine ilişkin bilgimizden bağımsız olarak varolan bazı şeyler (belli bir gerçeklik) bulunduğu düşüncesi ile, bu şeylerin kendilerinde ne olduğunu (gerçekliğin bizzat kendisini) hiçbir zaman bilemeyeceğimiz veya ancak akıl yoluyla kavrayabileceğimiz ya da şeylerin kendileri hakkında (gerçekliğin kendisiyle ilgili olarak) yalnızca pek az bir şey bilebileceğimiz görüşünden oluşur.²

İnsan, dış dünya ile doğrudan ilişkisinde duyularını kullanır. Bu doğrudan deneyimleme sonucu elde ettiği veriler duyular olarak zihne aktarılırlar. Yani temelde dolaylı bir deneyim söz konusudur. Gerçeklik ile insanın bilgi adını verdiği ifadeler arasında daima bir ‘algı perdesi’ vardır. İnsan, ‘algı perdesini’ aradan çekerek, doğrudan ‘Gerçeklik’i deneyimleyemez. Örneğin, bir elini sıcak suda, diğer elini soğuk suda belirli bir zaman tutan aynı insan, bir nesneye iki eliyle birden dokunduğunda, sıcak suda tuttuğu elinden nesnenin soğuk olduğu, soğuk suda tuttuğu elinden ise nesnenin sıcak olduğu verisini elde edecektir. Oysa dokunulan aynı nesnedir. Peki nesne kendisinde, yani ona dokunan ellerden bağımsız olarak sıcak mıdır yoksa soğuk mudur? Odada bulunan ve açık olarak görülebilen bir masa, çıplak gözle pürüzsüz ve düz görünür. Bir mikroskopla bakıldığında pürüzler, tepeler görülür. Mikroskoptan görünenin ‘daha gerçek’ olduğunu düşünme eğilimindeyizdir. Oysa daha güçlü bir mikroskop, bir önceki görüntünün gerçekliğini yanlışlayacaktır. Temelde yalın gözle gördüğümüze güvenmiyorsak, mikroskop ile gördüğümüze neden güveniriz? Farklı görünen masalardan hangisi gerçek masadır?³ Bu alanda kaldığı sürece, insan için gerçeklik, duyu verilerinden, görünüşlerden öteye geçemez. Düşünce tarihinden gelen bir alışkanlıkla, gerçekliğin değişmez bir düzenliliğe sahip olması gerektiği inancına sahip olan insan, görünüşlerin değişkenliğinin ardına geçmeye çalışır. Bunun için duyulardan ayrılması gerekir. Duyulardan ayrılan insan, duyuları temel olsa da artık onlara konu olmayan ve olamayacak tasarımlar kurgular. Buna göre, dış dünyaya ilişkin gerçek, insanın ‘gördüğü’ nesne değil, ondan çıkarımla ulaştığı, ‘gerçek tasarımı’dır (Bu bağlamda ulaşılabilecek sonuçlardan biri de Gerçeklik’in *idea* olmasıdır: Gerçek, duyulara konu olan görünüşün ardındaki, akıl ile kavranabilir olan *idea*’dır. Görünüşteki tüm duyum karmaşasının ardında, görünmeyen, fakat bilinebilir olan bir düzen vardır). Duyular, ‘Gerçek’e ilişkin doğruyu değil,

² Ahmet Cevizci, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, s. 152

³ Bertrand Russell, *Felsefe Sorunları*, s. 12.

yalnızca, görünüşe ilişkin doğruyu vermektedir (Bu yaklaşımda, ‘algı perdesi’nin gerisinde, insanı Özne yapan ve ‘algı perdesi’nin ötesi ile ayrımı sağlayan bir Töz olduğu varsayımı/ön-kabulü söz konusudur. Yani öznenin ‘algılayan’ ya da ‘düşünen’ olarak, onu dış dünyadan ayıran bağımsız, kendi gerçekliği vardır. Bu yaklaşım da felsefe tarihinde öznel gerçeklik sorununu açığa çıkarmıştır)

“Gerçek masa, eğer varsa, hiçbir zaman bizim dolaysızca bilebileceğimiz bir şey değil, dolaysızca bilinenden yapılan bir çıkarım olmalıdır. Buradan, çok zor iki soru birden doğar; yani (1) gerçek masa diye bir şey var mıdır? (2) varsa, ne tür bir nesne olabilir?”⁴

Bu soruların ilkinde, kendinde-varlık biçimi olarak ‘Gerçeklik’in varolup olmadığı sorgulanmaktadır. Varolmaması demek, aynı niteliklere sahip bilgi nesnesinin de varolmadığı anlamına gelecektir. Bu durumda “hiçbir şeyin ilkece bilinmesinin olanaklı olmadığını” savunan bir tez, sağlam bir dayanak bulmuş olur. Elimizdekiler sadece duyu verileri iseler, onların dış dünyadan ya da birer kendinde-şey’den kaynaklandıklarını nasıl bilebiliriz? Bunun yolu başka zihinleri varsaymak olabilir mi? Farklı zihinlerin “aynı” şeye ilişkin farklı duyu verilerine sahip olmaları, duyu verilerinin kaynağı olan bir dış etki kaynağı varsayımının temelidir. Bu şey “kendi”nin dışındadır ve duyu verilerinin oluşmasını sağlayan etkidir. Bu etkinin kendisi bilinebilir mi? Bu etkinin madde ya da idea olup olmadığı bilinebilir mi? Daha somut bir soruyla, masanın sertliğinin ardında, bu sertliğe (duyuma) neden olan ve atom adı verilen, doğrudan gözlemlenemez gerçek şeyler var mıdır? Eğer varsa, bu şey’e ilişkin “bilgi” kriteri nedir? Bilginin kaynağı duyumsa, duyuma konu olmayan atomun bilgisi nasıl olanaklı olabilir? Böyle bir varsayımda dahi, bilgi bazında duyu verilerinin ardına geçebilmiş değiliz!

Öte yandan, eğer gerçeklik olarak tanımlanan kendilikler varsa, fakat insanın bilgi sınırları dahilinde değilseler, yani tüm bilgi iddiaları birer tasarımdan ibaretse, bu kez de tasarımlara aşkın olan bir doğruluk ölçütünün var olup olmadığı sorunu ile karşılaşılmaktadır. Yani, eğer iki tasarım karşı karşıya getirilirse, hangisinin doğru olduğu bu tasarımlardan herhangi birine gönderimde bulunulmadan nasıl belirlenebilir?

Bu iki yaklaşımı incelemeyen önce, ‘doğruluk’ terimi tanımlanmalıdır:

Doğruluk

“Genel olarak, bir önerme, inanç, düşünce ya da kanaatin bazı temellere ya da ölçütlere göre veya bağlı olarak sahip olduğu doğru olma özelliği.”⁵

Bu tanımdan da anlaşılacağı gibi, ‘doğruluk’un taşıyıcısı önerme, kuram ve benzerleridir. Epistemolojik açıdan doğruluk, önermelerin ve kuramların, bir başka deyişle dilsel öğelerin bir niteliğidir.

“Doğruluk nedir?” sorusuna verilecek yanıt, bir doğruluk kuramı oluşturur. Geleneksel olarak, bu soruya, “bilginin nesnesine uygunluğudur” veya “gerçekliğe uygun düşen önerme ve kuramlardır” yanıtı verilmiştir. Platon’da temellerine rastlanan bu sav, “uygunluk kuramı” olarak bilinir ve ilk açık

⁴ Bertrand Russell, *Felsefe Sorunları*, s. 13

⁵ Ahmet Cevizci, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, s. 98

ifadesini Aristoteles'in "*Metafizik*" adlı yapıtında bulur.⁶ Bu yaklaşım, gündelik dildeki 'doğruluk' teriminin kuramsal karşılığıdır. Gündelik yaşamdaki, doğruluk iddiası taşıyan tüm ifadeler örtük olarak bu savı varsayarlar. Ancak, kuramsal olarak düşünüldüğünde, önermenin gerçekliğe uygunluğunun saptanması ve sınanması problemlili bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Kendinde gerçekliğin insan tarafından deneyimlenebilir veya kavranabilir olup olmadığı tartışması, '*doğruluk ölçütü*' sorununu gündeme getirir. Bu sorunun aşılmasına yönelik hemen her kuram, temelde uygunluk görüşünü bir biçimde benimser. Amaçlanan, uygunluk kuramının, doğruluğun saptanması, gösterilmesi ve kanıtlanması konularındaki 'eksikliğin' giderilebilmesidir. Bu kuramların temelinde yer alan örtük soru, "doğruluk nedir?" değil, "doğruluk nasıl saptanabilir, kanıtlanabilir?" sorusudur. Aranılan, genel anlamda bir doğruluk ölçütüdür.

Doğruluk tanımlamasının "doğru" olup olmadığı nasıl belirlenebilir? Bu soruya tanım ile yanıt vermek olanaklı değildir. O halde 'doğruluk tanımı' ile 'doğruluk ölçütü' farklı olmalıdır. Doğruluğun belirleyicisi '*doğruluk ölçütü*'dür.

Antik Yunan'da Sofistler bu sorunu ilk kez teşhis ettiklerinde, şu sonuca ulaşmışlardır: Bilgi, varlığını, varolana ilişkin bildirimde bulunan insana borçludur. Bu durumda "Aranan ölçüt, insan olabilir mi?" Yanıt arayışında Protagoras'ın ünlü özdeyişine dönmek ve başlangıç noktası olarak almak faydalı olacaktır.

⁶ Aristoteles, *Metafizik*, 1011b-25.